

P.P. Rubens, pinx.

Kon. Néd. Steendr.

J.J. Mesker, del.

Michael Ophovius. Lithografie naar een tekening van J.J. Mesker naar het schilderij van P.P. Rubens uit 1615-1617 (Brabant-Collectie, Tilburg)

Wim Cöp¹

Het proces en de vrijlating van Michael Ophovius.

De aanslag op Heusden in 1623 nogmaals tegen het licht gehouden

Toen bisschop Michael Ophovius in 1637 te Lier overleed, had hij een bewogen leven achter de rug. Bij velen is hij bekend als zesde bisschop van 's-Hertogenbosch, als auteur van het dagboek over de periode tussen 14 augustus 1629 en 31 december 1631 en bovenal als eerste ondertekenaar van het capitulatieverdrag van de stad in 1629.² In de geschiedschrijving duikt zijn naam met grote regelmaat op vanaf ongeveer 1630. De historie- en kroniekschrijvers uit de zeventiende en achttiende eeuw, onder wie Bor, Van den Sande en Van Oudenhoven, noemen hem in verband met de aanslag op Heusden in 1623, een poging namens aartshertogin Isabella om Heusden door omkoping te doen overlopen naar het Zuid-Nederlandse kamp.³ Onder anderen de historici van de predikheren, Moulaert en Meijer, benadrukken de ontberingen die Ophovius moest ondergaan tijdens zijn daarop volgende gevangenschap en de kracht waarmee hij het katholieke geloof verdedigde tegen de calvinisten.⁴ De chroniqueurs Foppens en Schutjes gaven een korte levensschets van Ophovius in het kader van hun beschrijving van de geschiedenis van het Bossche diocesis.⁵ Ook in de meest volledige biografie over Ophovius, verschenen in 1937 en van de hand van Frenken, kreeg de gevangenschap van Ophovius in Heusden en Den Haag in 1623-1624 de nodige aandacht.⁶ De informatie over het proces en over de gang van zaken rond zijn vrijlating was echter ook hier summier. Frenken meldt dat Ophovius zou zijn uitgewisseld tegen 240 of 270 Hollanders en dat er weliswaar stukken zouden moeten zijn over het proces tegen hem, maar dat hij noch in Den Haag noch in Brussel documenten hierover had kunnen vinden. Blijkbaar waren ze dus verloren gegaan, of bestonden ze toch niet, een conclusie die ook Kuijer overnam.⁷ Adriaenssen veronderstelde dat hij met het ontdekken van de *artyckulen [...] omme daeraf naeder behoort te werden de persoon van Michael Ophovius* in het Nationaal Archief de door Frenken bedoelde stukken had ontdekt, maar dit document omvat alleen een vragenlijst ten behoeve van de ondervraging van Ophovius.⁸

Tot onze verrassing gewaagt geen enkele van de hiervoor genoemde historici van uitgebreid onderzoek in de resoluties van de Staten-Generaal en de notulen van de Staten van Holland. Uit een verkenning van deze bronnen kwam naar voren dat de naam van Ophovius

1 Mijn dank gaat uit naar Hans van de Griend die behulpzaam is geweest bij het interpreteren van een aantal documenten en een eerdere versie van dit artikel van kritisch commentaar heeft voorzien.

2 Schutjes, *Geschiedenis*, 122-127; Frenken, 'Het Dagboek', 1-340; Hoekx, 'Het capitulatieverdrag', 48.

3 Bor, *Gelegentheit van 's-Hertogenbosch*, 147-148; Van den Sande, *Kort begriip der Nederlandtsche historien*, 266-267, 274-275; Van Oudenhoven, *Beschryvinge der stad Heusden*, 195-196, 199-201.

4 Moulaert, *Ven. P. Michael Ophoven*; Meijer, *De Predikheren*, 84-95.

5 Foppens, *Oudheden en gestichten*, 234-242; Schutjes, *Geschiedenis*, 122-127.

6 Frenken, 'De Bossche Bisschop', 15-164.

7 Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 601.

8 Adriaenssen, 'De erfgenamen', 55-57.

Michael Ophovius was dominicaan in hart en nieren. Als S.T.L. (lector in theologie) was hij betrokken bij de uitgave van een boek over het leven van de Heilige Catharina van Siena (Antwerpen 1603). Op het titelblad staan de portretten van acht belangrijke vertegenwoordigers van de Orde der Predikheren of dominicanen (www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues)

hierin in de periode 1623-1624 geregeld voorkomt. Ook blijkt in het Nationaal Archief een tweetal documentmappen aanwezig te zijn die nader licht kunnen werpen op het proces en de vrijlating: *Crimineel proces vanden Priester Ophoven over het Verraet van Heusden en Wisseling van gevangenen a[nn]o 1624*.⁹ De resoluties van de Staten-Generaal, de notulen van het Hof van Holland en de twee genoemde documentmappen vormen de voornaamste bronnen van dit onderzoek. De poging om de gouverneur van Heusden te doen overlopen naar het Zuid-Nederlandse kamp, het daaropvolgende (criminele) proces tegen Ophovius en de stelling dat hij werd uitgewisseld tegen 240 of 270 Hollanders, zijn de kernpunten waarop we ons richten. We beginnen deze bijdrage met een korte schets van het leven van Ophovius, diens drijfveren en het tijdsgewricht waarin de aanslag, het proces en vrijlating plaatsvonden. Vervolgens besteden we aandacht aan de aanslag zelf, het proces en de onderhandelingen over zijn vrijlating en de uitvoering van het akkoord over zijn vrijlating.

Ophovius en zijn tijd

Levensschets

Michael Ophovius werd op 22 januari 1570 gedoopt in de Sint-Jan van 's-Hertogenbosch als tweede zoon van de linnenlakenkoopman Henrick Peter van Ophoven en Henrica, natuurlijke dochter van Claes Henrick Janszn. van den Bosch.¹⁰ In 1585 vertrok hij naar Antwerpen en trad hij in bij de dominicanen. Tussen 1590 en 1596/1597 studeerde hij artes en theologie aan de universiteit te Leuven en in 1597 zette hij zijn studies voort aan de hogeschool der predikheren in Bologna.¹¹ In oktober 1599 verwierf hij de graad van *lector philosophiae et sacrae Theologiae* en in 1609 promoveerde hij tot doctor in de Theologie (S.T.D. of *Magister (Doctor) sacrae Theologiae*). Als wetenschapper is zijn betekenis betrekkelijk. Slechts enkele kleine werken zijn van hem bekend. In maart 1590 werd hij door de bisschop van Antwerpen tot subdiaken gewijd en het jaar daarop tot diaken. Zijn priesterwijding volgde op 13 maart 1593 in Leuven. Ophovius begon zijn eerste taak voor de predikheren in 1592 als lector in de filosofie in het Leuvense studiehuis.¹² Eind 1601 werd hij aangesteld tot inquisiteur voor het bisdom Antwerpen, een functie waarin hij nog vier keer werd herbevestigd. Viermaal – in 1608, 1617, 1620 en 1626 – werd hij gekozen als prior van het klooster van de dominicanen te Antwerpen. Tussen 1611 en 1615 was Ophovius Provinciaal van de Nederlandse Provincie van de Dominicanen. In 1615 volgde een benoeming tot Prefect van de Dominicaanse Missie in Holland en in 1622 werd hem vanuit de Propaganda Fide opgedragen ook de missionering van Denemarken, Holstein en de andere Noordse landen ter hand te nemen. In 1623 en 1624 zat hij ruim anderhalf jaar gevangen in Heusden en Den Haag op beschuldiging van landverraad, een periode die het centrale thema van deze publicatie is.

Op 22 juni 1626 volgde de kerkrechtelijke goedkeuring van de benoeming van Ophovius door de paus tot bisschop van 's-Hertogenbosch – op voordracht van aartsbischop Isabella – en op 19 augustus volgde de goedkeuring door de Spaanse koning Filips IV. De bisschopswijding vond plaats op 13 september 1626 te Antwerpen door de aartsbisschop van Mechelen. De

⁹ NA, *FP*, inv.nr. 185; NA, *ASG*, inv.nr. 48, 49, 12561.43; Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, deel I en II.

¹⁰ Tegen de achtergrond van een tweetal aktes in het Bosch' Protocol (SAH, *sH*, R 1418, f 20v; *ibidem*, R 1845, f 489) is de stelling in de lijkrede van Ophovius, dat zowel zijn vader als zijn moeder uit het geslacht Van Ophoven stamde, niet houdbaar (Frenken, 'De Bossche Bisschop', 19); Adriaenssen, 'De erfgenamen', 53-54.

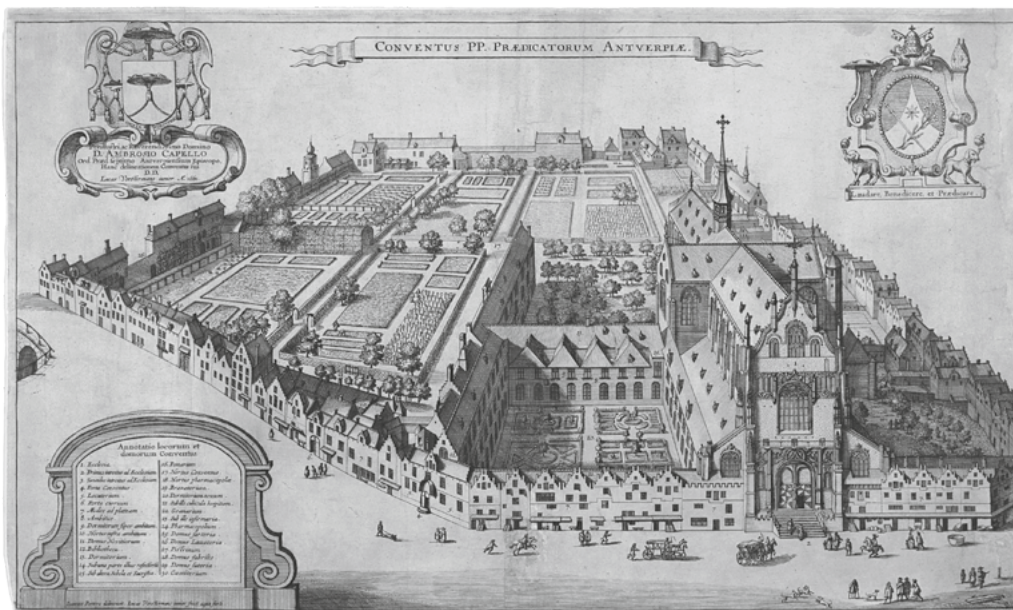
¹¹ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 553 nr. 3922.

¹² Moulart, *Ven. P. Michael Ophoven*, 1.

officiële ontvangst van de nieuwe bisschop door de stad 's-Hertogenbosch geschiedde op 30 oktober 1626. Alle historici zijn eensgezind van mening dat de keuze van de aartshertogin mede op Ophovius viel omdat zij in belangrijke mate de oorzaak was geweest van Ophovius' detentie drie jaar tevoren. Rogier zet echter duidelijk vraagtekens bij de benoeming van Ophovius op dat moment.¹³ Hij verwijt Ophovius dat diens arrestatie in 1623 niet eervol was, omdat hij wegens politieke activiteiten – die zelfs zeer nadelig hadden kunnen zijn voor de Hollandse missie – en niet bij het uitoefenen van zijn kerkelijke functie was opgepakt. Daarnaast had hij de ware reden voor zijn gevangenneming – poging tot omkoping – in zijn schrijven van maart 1625 voor de *Propaganda Fide* in Rome en voor de curie verborgen gehouden. Wel deelt Rogier de overtuiging dat Ophovius kwalitatief voor het bisschopsambt geschikt was en ook een goede bisschop is geweest. Hij noemt hem dan ook in één adem met Masius en Zoesius als verklaring waarom de protestantisering van Noord-Brabant na de inname van 's-Hertogenbosch en de vrede van Munster niet is geslaagd.¹⁴ Het episcopaat van Ophovius was zeer hectisch. Een derde van zijn bisdom – de Bommelerwaard en het land van Heusden en Altena – behoorde tot de Republiek. Tijdens de onderhandelingen en de overgave van 's-Hertogenbosch speelde hij een prominente rol. Op 20 november 1629 verliet hij de stad definitief. Vanaf medio maart 1630 tot eind 1636 verbleef hij meestal op het kasteel van Geldrop als gast van de zeer katholieke en Isabella-gezinde Amand II van Horne.¹⁵ In die periode zag hij de uitoefening van het katholieke geloof steeds meer beperkt en bemoeilijkt worden. Medio november 1636 besloot Ophovius samen met de bij hem wonende familieleden Geldrop voorgoed te verlaten. Het risico om door de Republiek te worden gevangen genomen was te groot. In april 1637 was hij in Lier, waar hij op vier november van hetzelfde jaar overleed. Op 5 januari 1638 vond zijn uitvaart plaats in de predikherenkerk te Antwerpen.

Drijfveren

Van Rijnsoever typeert Ophovius als eenvoudig kloosterling, zielzorger, bestuurder en bekend als volkspredikant.¹⁶ Wij prefereren hem te karakteriseren met drie woorden: zielzorger, hervormer en dominicaan. Ophovius bleef de orderegels zijn hele leven zoveel mogelijk in acht nemen. Hij bleef werken aan de verbreiding van de orde door onder andere zijn aandacht voor het door hem gestichte vicariaat te Lier, de restauratie van het klooster te Antwerpen en zijn pogingen om een dominicanessenklooster in 's-Hertogenbosch te stichten en een convent in Ravenstein. Ophovius had een uitstekende opleiding genoten en had grote intellectuele capaciteiten. Toch was hij op de eerste plaats een man van de praktijk: zielzorger. Al tijdens zijn studietijd in Leuven stond hij frequent op de kansel en ook als bisschop was hij op zon- en feestdagen de vaste predikant in de Sint-Jan. Het feit dat hij na de inname van 's-Hertogenbosch verkoos te blijven werken in zijn bisdom en ten behoeve van de missionering in Holland in plaats van een benoeming als bisschop van Brugge te aanvaarden, duidt op zijn gedrevenheid voor de praktische zielzorg. Ten derde was hij hervormer. Niet alleen leverde hij in dit opzicht een grote bijdrage aan de orde – Carolus Pontanus noemde hem in dit verband in 1626 al '*quasi Ordinis sui reformator*'¹⁷ – ook kan hij een hervormer ten dienste van de kerk worden genoemd. Hij zette immers het werk van Zoesius voort, hij bemoeide zich intensief met het 'bekeren' van het calvinistische Noorden als prefect van de dominicaanse missie, het opzetten van een convent voor de opleiding van missionarissen ten behoeve van Holland en de Noordse landen.

Het Antwerpse Predikherenklooster, waarvan Michael Ophovius viermaal als prior werd gekozen. Gravure door Lucas Vorsterman, 1661 (Collectie Rijksmuseum, Amsterdam)

De aanduiding van Ophovius als reformator, maar ook als inquisiteur, doet niet verwachten dat hij een meegaand persoon zal zijn geweest. Een aantal biografen prijst zijn vermogen tot het leggen en onderhouden van contacten, maar Poelhekke geeft duidelijk aan dat Ophovius in zijn dagboek naar voren komt als een niet bovenmatig aantrekkelijk personage.¹⁸ Placidus verwoordt het wat milder als hij zegt: 'Ophovius trad vooral leidend, aanmoedigend en vermanend op.' Het zal duidelijk zijn dat sturen acties vereist, maar dat Ophovius daarbij vaak de grenzen van het betamelijke overschreed, lijkt onwaarschijnlijk. Hij zou immers in dat geval nooit hebben toegestaan dat het klooster in Antwerpen er meer dan vijftientwintig jaar over mocht doen 'om de Orderegel op zijn strengst te onderhouden'.¹⁹ Ook zou hij dan niet zo geroemd zijn om zijn sociale vaardigheden.

Tijdsgevoel

Ophovius' levensjaren vielen volledig binnen de periode van de Opstand. In alle functies die hij bekleedde, had hij te maken met de veelsoortige conflicten en heroriënteringen die in zijn tijd speelden. De implementatie van de besluiten van het Concilie van Trente (1545-1563) was nog lang niet voltooid. De daar gestarte roep om kloosterhervormingen was onderdeel van de takenportefeuille van Ophovius als provinciaal van de Nederlandse provincie van de dominicanen. Ook de in het eind van de zestiende eeuw in gang gezette contrareformatie

¹³ Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme*, II, 549-551.

¹⁴ Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme*, II, 560-561.

¹⁵ Goethals, *Histoire généalogique*, 287-301; Van Asten, 'Michaël Ophovius', 97-99.

¹⁶ Van Rijnsoever, 'Ophovius', 17-19.

¹⁷ Frenken, 'De Bossche Bisschop', 28.

¹⁸ Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 289.

¹⁹ Frenken, 'De Bossche Bisschop', 27. Verzachttingen van de kloosterregel zoals het weglaten van het nachtofficie en het veelvuldig eten van vlees moesten dus worden teruggedraaid.

met als speerpunten het verbeteren van de opleiding en discipline van geestelijken, het oprichten van zondagsscholen voor de jeugd en broederschappen voor volwassenen was nog in volle gang. Daarnaast stond de in het begin van de zestiende eeuw opgezette Hollandse missie in de aandacht. Onder de gereformeerden was de strijd tussen de remonstranten (de rekkelingen of arminianen en verdedigers van het bestaan van de menselijke vrije wil) en de contraremonstranten (de preciezen of gomaristen en verdedigers van de voorbeschikking door God) op de synode van Dordrecht in 1618-1619 weliswaar beslist in het voordeel van de contraremonstranten, maar de tegenstellingen waren nog steeds zichtbaar zoals de mislukte aanslag op Maurits als wraak op de terechtstelling van Oldenbarnevelt en de harde aanpak van remonstrantsgezinde predikanten laat zien.²⁰ Maar het belangrijkste conflict dat de tegenstellingen tussen Noord en Zuid op scherp zette, was uiteraard de Opstand zelf. Het conflict werd vooral uitgevochten in Brabant en in mindere mate in Gelderland-Overijssel. 's-Hertogenbosch zelf kwam de strijd betrekkelijk ongeschonden door, maar hoezeer het Brabantse platteland te lijden heeft gehad, heeft Adriaenssen beschreven in zijn proefschrift *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*.²¹ Na afloop van het Bestand in 1621 waren beide partijen opnieuw ten strijde getrokken met de belegering van Bergen op Zoom en Steenberghe door de Spanjaarden, een aanslag op 's-Hertogenbosch door Maurits en een plundertocht op de Veluwe door graaf Henrick van den Bergh.

Het waren deze conflicten en tegenstellingen die de houding van personen en groepen ten opzichte van (potentiële) gevangenen zoals Ophovius beïnvloedden, die druk uitoefenden, strenge bestraffingen eisten en tot hoge losprijzen of strafvergoedingen aanzetten.

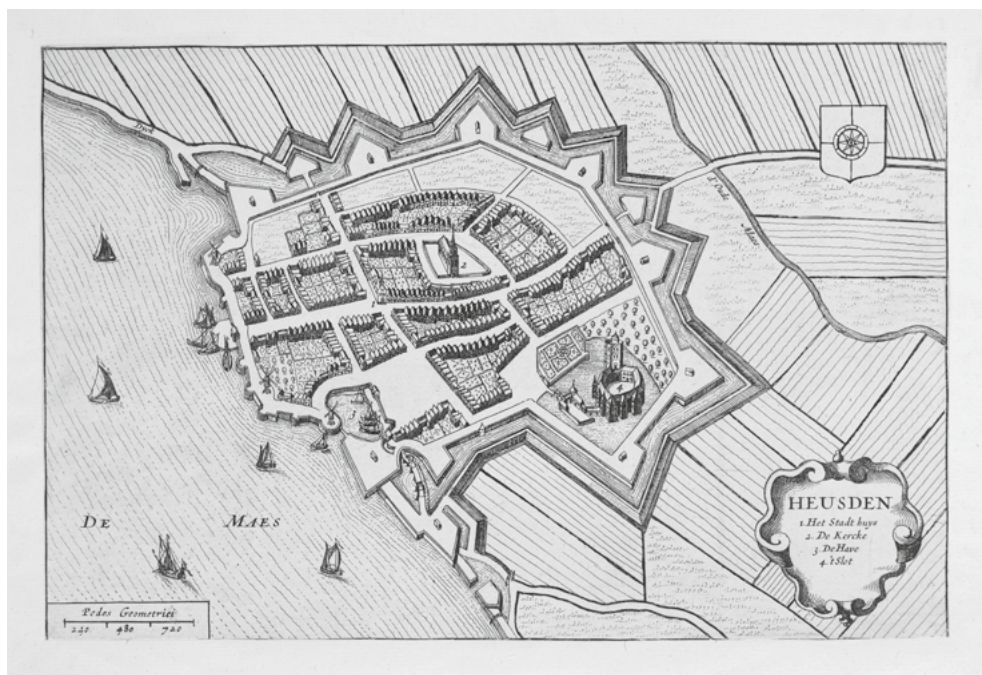
De aanslag op Heusden in de geschiedschrijving

Reeds vanaf de zeventiende eeuw is vanuit verschillende invalshoeken aandacht besteed aan de aanslag op Heusden en de gevangenschap van Ophovius. Op de eerste plaats waren het de oorlogsverslaggevers *casu quo* algemene historici die de zaak als oorlogsfeit beschreven.²² Zij namen vooral de aanslag zelf als thema. Tot deze groep rekenen wij ook Brandts, die een uitgebreide verhandeling heeft verzorgd over de geschiedenis van de reformatie en ingaat op Ophovius' discussies met enkele calvinistische boegbeelden.²³ De tweede groep, de geschiedschrijvers van de geestelijke orden, richten zich – met name voor interne propagandadoeleinden – in de eerste plaats op (de gruwelen van) de gevangenschap.²⁴ Een derde groep vormen de biografen en de geschiedschrijvers van het bisdom 's-Hertogenbosch. Zij vermelden het voorval inclusief de gevangenschap als onderdeel van een beknopte biografie van Ophovius.²⁵

Behalve deze geschiedschrijvers is er nog een andere informatiebron. Enkele brieven van Ophovius zelf zijn bewaard gebleven: zijn dankbrief aan het Bossche stadsbestuur kort na zijn vrijlating in 1624 en een brief aan de secretaris van de *Propaganda Fide*, waarin hij beknopt zijn levensloop en lotgevallen meedeelt.²⁶

Oorlogsverslaggevers casu quo algemene historici

Frenken concludeert dat het verhaal van Bor de basis vormt voor de historici. Deze conclusie moet volledig worden gebaseerd op het tijdstip van uitgave van de diverse bronnen en uit vergelijking van geschreven teksten. Bor, Van den Sande, Schriverius en Van Aitzema

Plattegrond vesting Heusden. Kopergravure uit: M.Z. Boxhorn, *Theatrum sive Hollandiae comitatus et urbium nova descriptio* (Amsterdam, H. Hondius, 1632) (Brabant-Collectie, Tilburg)

gebruikten immers geen systematiek van citaten. Brandts en Van Oudenhoven, die hun studies in respectievelijk 1704 en 1743 publiceerden, zijn de eersten die over deze affaire schrijven en daarbij rechtstreeks verwijzen naar één of meer voorgaande schrijvers.

Bor begint zijn relaas met de aanleiding van Ophovius om Heusden te bezoeken. Als oppervoogd over de minderjarige kinderen van zijn overleden broer wilde hij daar enkele zaken verband houdende met de boedel afwikkelen.²⁷ Vervolgens stelt Ophovius aan de orde dat de Infanta (aartshertogin Isabella) van Godefroij van Horne, een ver familielid van Willem Adriaan I van Horne, heer van Kessel en gouverneur van Heusden, had vernomen dat de gouverneur bereid zou zijn de kant te kiezen van de Spanjaarden en Heusden en het kasteel aan haar over te dragen in ruil voor een vorstelijke beloning. Zij had hem, Ophovius, gevraagd deze zaak af te handelen en, in ruil voor de overdracht, de gouverneur een erfelijke grafelijke titel aan te bieden, alsmede het lidmaatschap van de Orde van het Gulden Vlies en 'hondert duysent Croonen (oft so sommige seggen 300.000 Croonen)'. De gouverneur had zeer verontwaardigd gereageerd op dit voorstel – 'al waer 't dat hem alle de schatten des Coninx van Spaengien voorgedragen ende gepresenteert werden, dat men hem tot ghenen verrader maken en soude' – en liet de hevig protesterende Ophovius gevangen nemen. Na

²⁰ Van Deursen, *Maurits van Nassau*, 227-290.

²¹ Cöp, *Het spel van de macht*; Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*.

²² Bor, *Gelegenthey van 's-Hertogenbosch*, 147-148; Van den Sande, *Kort begriip der Nederlandsche historien*, 266-267 en 274-275; Schriverius, *Een korte beschrijvinghe*, 195-196; Van Aitzema, *Saken van staet*, 162.

²³ Brandts, *Historie der reformatie*, 1101-1104.

²⁴ Vanden Bosch, 'Over de doden niets dan goeds?', 334-345.

²⁵ Foppens, *Oudheden en gestichten*, 234-242; Coppens, *Nieuwe beschrijving*, 122-127.

²⁶ SAH, OSA, inv. nr. 254 brief 15 december 1624; Meijer, 'Brief van P. Michael Ophovius', 161-173.

²⁷ Bor, *Gelegenthey van 's-Hertogenbosch*, 147-148.

een korte detentie in Heusden werd hij overgebracht naar Den Haag. De Infanta liet op haar beurt Godefroij van Horne, 'die alles valschelick ghepractiseert hadde' in Vilvoorde gevangen zetten en scherp verhoren over de brieven die hij over de wankelmoedigheid van de gouverneur ten opzichte van de Staten-Generaal had geschreven. Over de afloop van de zaak deed Bor geen mededelingen.

Het kasteel te Heusden. Kopergravure naar een tekening van A. de Haen (Brabant-Collectie, Tilburg)

Schrivierius volgt in zijn beschrijving in grote lijnen Bor.²⁸ Hij voegt op het eind van zijn verhaal alleen toe dat bij 's-Hertogenbosch een grote aantal manschappen gereed stond, maar dat deze weer naar hun basis werden teruggezonden toen men hoorde dat de aanslag mislukt was.

Johan van den Sande was de derde geschiedschrijver die melding maakt van de aanslag op Heusden.²⁹ In het eerste deel vermeldt hij kort de aanslag, waarbij hij tevens de beloning specificeert op 300.000 kronen. In het tweede deel geeft Van den Sande aan dat de vrijlating van Ophovius onderdeel was van een gevangenenruil tussen de Infanta en de Staten-Generaal. De uitvoering van de overeenkomst zou echter uiterst moeizaam zijn verlopen vanwege trainen van de zijde van de aartshertogin.

Ook de beschrijving van Van Aitzema van de aanslag raakt slechts enkele hoofdpunten.³⁰ Wel voegt hij het pleidooi toe van de Engelse koning Jacobus I en zijn gezant Carleton ten gunste van Ophovius in april/mei 1623. Het geeft te meer aan hoe bezorgd de Infanta was dat voor Ophovius de doodstraf dreigde.³¹ Nog meer extra informatie die via Van Aitzema tot ons komt, is de mededeling dat Ophovius zou zijn gespaard omdat luitenant-kolonel Gremu, commandant van IJzendijke, in Spaanse handen was gevallen toen hij in een hinderlaag was gelopen bij een mislukte aanslag op Grevelingen.³²

Brandts refereert in zijn *Historie der reformatie en andere kerkelyke geschiedenissen* aan Van Aitzema, Schrivierius en Van den Sande bij zijn beschrijving van de aanslag op Heusden.³³ Ook zijn beschrijving van de aanslag is kort. Brandts doet wel uitgebreid verslag van het optreden van de Engelse gezant in de Staten-Generaal en diens toelichting op het pleidooi in de brief van de koning ten gunste van Ophovius. Het antwoord van de Staten-Generaal op de rede van Carleton was duidelijk: 'dat men de voorbede van de Koning altydts hoogh hadt geacht en noch soude achten, maer dat dit een stuck was van merkelyk insicht, en dat men niet ongestraft kon laeten.' Brandts besteedt tevens aandacht aan het dispuut tussen Ophovius en de calvinisten Roseaus, predikant van de Staten, en Festus Hommius, de voornaamste hoogleraar in godsdienstzaken aan de Leidse universiteit.

Geschiedschrijvers van geestelijke orden

In het geval Heusden en de gevangenschap van Ophovius zijn het vooral geschiedschrijvers van de dominicanen en van de jezuïeten – de medegevangenen van Ophovius behoorden tot die orde – die het relaas zelf en de nasleep ervan uitvoerig belichten.³⁴ Frenken refereert met name aan het handschrift van Norbertus Aerts – geschiedschrijver van de jezuïetenorde – als hij schrijft over de onderhandelingen over de vrijlating.³⁵ De aanslag op Heusden wordt door de ordehistorici meestal slechts met enkele regels vermeld. Meer aandacht krijgen de omstandigheden tijdens de gevangenschap en het reeds door Brandts vermelde dispuut

²⁸ Schrivierius, *Een korte beschrijvinghe*, 195-196.

²⁹ Van den Sande, *Kort begriip der Nederlandsche historien*, 266-267, 274-275.

³⁰ Van Aitzema, *Saken van staet*, 162.

³¹ Kuijer ('s-Hertogenbosch, 603) spreekt duidelijk zijn twijfels uit of het inzetten van Jacobus I een gelukkige keuze was. De relatie tussen Engeland en de Republiek zou slecht zijn, ook door de situatie rond de Pfalz, waar de schoonzoon van Jacobus koning was. Jacobus was op dat moment bovendien zeer Spaansgezind omdat hij zijn zoon wilde laten huwen met een dochter van de Spaanse koning. Zie Brandts, *Historie der reformatie*, 1102.

³² Deze informatie kan volgens Frenken ('De Bossche Bisschop', 52) niet kloppen, omdat hij pas in 1625 zou zijn opgepakt, een jaar na de vrijlating van Ophovius.

³³ Brandts, *Historie der reformatie*, 1101-1104.

³⁴ Van Hoeck, 'De gevangenschap', 236-255; Allard, 'De Oosterhouter Theodorus Tack', 27-30, 63-70, 95-102; B.C.B. Moulaert, *Ven. P. Michael Ophoven*; Meijer, *De predikheeren*, 83-95.

³⁵ Van Hoeck, 'De gevangenschap', 251-255.

tussen Ophovius en de calvinisten Roseaus en Festus Hommius. Moulaert wijdt hieraan ruim twee pagina's, Meijer een halve bladzijde.³⁶ Meijer verwoordt de glorieuze overwinning van Ophovius met het nodige bravoure, als hij schrijft: 'Toegerust met alle wapenen, die in het arsenaal van Luther en Calvijn slechts te vinden waren, traden zij voor den gevangenen en begonnen den strijd. [...] Alle wapenen werden hun uit de hand geslagen en wel zoo vaardig en triomfantelijk, dat zij beschaamd zich verwijderden...' Ook Ophovius zelf noemt het dispuut in enkele van zijn brieven aan de kardinaal-secretaris van de *Propaganda Fide* en aan de procurator van de dominicanen.³⁷ In het oog springend in zijn brief aan de *Propaganda Fide* is ten slotte de vermelding dat hij als gevangene zou zijn uitgeruild tegen 240 gevangenen aan Spaanse zijde.

De aanslag als onderdeel van biografie

De meest uitgebreide en met uitvoerig bronnenonderzoek gestaafde levensbeschrijving van Michael Ophovius is, zoals in de inleiding vermeld, van de hand van Frenken.³⁸ Ze werd in 1936-1937 gepubliceerd en beslaat 150 pagina's. Deze publicatie was mede bedoeld als voorbereiding op de uitgave van het dagboek van Ophovius over de periode 14 augustus 1629 tot 31 december 1631.³⁹ Frenken besteedt in de biografie veel aandacht aan de aanslag en de gevangenschap van Ophovius. Hij analyseert zowel de beschrijvingen van de oorlogshistorici als de verhalen die door de ordehistorici zijn geschreven over Ophovius en zijn medegevangenen Maillart en Tack. Foppens, Coppens en Schutjes vermelden in hun geschiedenis van het bisdom de aanslag op Heusden en de gevangenschap van Ophovius als onderdeel van een korte biografie van de zesde bisschop van 's-Hertogenbosch. In hun beschrijvingen refereren zij vooral aan Bor. Ook in de meer recente levensschetsen van Ophovius door Van Rijnsoever en Sirjacobs krijgen de aanslag en de gevangenschap van Ophovius aandacht.⁴⁰ Huys Janssen daarentegen vermeldt alleen de gevangenschap, maar zwijgt over de reden.⁴¹ Voor zover niet vermeld, mag gevoeglijk worden aangenomen dat hun informatie terugvoert op de biografie door Frenken.

Ophovius maakt zelf melding van zijn gevangenschap in zijn bedankbrief aan het Bossche stadsbestuur van 15 december 1624 en in een schrijven van 15 maart 1625 aan de kardinaal-secretaris van de *Propaganda Fide*, waarin hij beknopt zijn levensloop en lotgevalen meedeelt.⁴²

Conclusie

Uit het voorgaande relaas is een duidelijk en vrij uniform beeld van de aanslag af te leiden. Ook zal blijken dat de besproken auteurs correct waren geïnformeerd. Dit is niet verwonderlijk. Bor werd immers door de Staten van Holland financieel ondersteund voor het samenstellen van zijn historiografie en had via zijn zwager toegang tot alle archiefstukken van de Staten. Johan van den Sande was lid van het Hof van Friesland, was waarnemer geweest bij de Synode van Dordrecht en was destijds één van de rechters die het vonnis over Johan van Oldenbarnevelt hadden uitgesproken. Dat ook hij bekend was in Den Haag en kon beschikken over (vrijwel) alle stukken, spreekt daarmee voor zich. Zoals in de inleiding reeds is aangegeven, bevatten de verslagen geen informatie over een proces voor het Hof van Holland en ook de info over de onderhandelingen over vrijlating van Ophovius is – zelfs bij Van Aitzema – zeer summier.

Interieur van de Rolzaal op het Binnenhof, waar het Hof van Holland zitting hield. Foto J. Rozema, 1965 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

De aanslag en het proces tegen Ophovius voor het Hof van Holland

De stukken die verband houden met het criminele proces tegen Ophovius maken het mogelijk de periode van de gevangenschap en het proces vollediger en exacter in te vullen. Zo heeft het gesprek tussen Ophovius en de gouverneur van Heusden, Willem Adriaan van Horne⁴³, om de laatste over te halen Heusden de Spaanse zijde te doen kiezen, plaatsgevonden op 17 maart 1623, dus ruim een maand later dan door Frenken werd verondersteld.⁴⁴ Ook kan worden bevestigd dat Ophovius op 2 of 3 april vanuit Heusden is overgebracht naar de Voorpoort in Den Haag. Hij zegt namelijk in een brief van 21 april aan Monseigneur Dierck de Jonghe dat hij dan achttien dagen in Den Haag zit.⁴⁵ We vonden 3 april eveneens als begindatum van zijn gevangenschap in Den Haag in de notulen en resoluties van het Hof van Holland.⁴⁶ Ophovius bleef gedetineerd tot 26 november 1624: een vol jaar als crimineel gevangene en vervolgens acht maanden als civiel gevangene.⁴⁷ De bevestiging van de ontslagdatum vinden we in een resolutie van de Staten-Generaal.⁴⁸

³⁶ Moulart, *Ven. P. Michael Ophoven*, 3-6; Meijer, *De Predikheren*, 86-87.

³⁷ Meijer, 'Brief van P. Michael Ophovius'.

³⁸ Frenken, 'De Bossche Bisschop'.

³⁹ Frenken, 'Het Dagboek'.

⁴⁰ Van Rijnsoever, 'Ophovius'; Sirjacobs, 'Wie was Ophovius?'.

⁴¹ Huys Janssen, 'Michael Ophovius'.

⁴² SAH, *OSA*, inv. nr. 254, brief 15 december 1624; Meijer, 'Brief van P. Michael Ophovius'.

⁴³ Hij wordt ook aangeduid als Heer van Kessel.

⁴⁴ NA, *FP*, inv.nr. 185, 'Memorie hoe den prior', 28 maart 1623; Frenken, 'De Bossche Bisschop', 36-37.

⁴⁵ NA, *FP*, inv.nr. 185, 'Monsieur Dierck de Jonghe', 21 april 1623.

⁴⁶ NA, *AHH*, inv.nr. 377, 30 september 1623.

⁴⁷ Frenken, 'De Bossche Bisschop', 36-37.

⁴⁸ NA, *ASG*, inv.nr. 49, f 489, 25 november 1624.

Ainsi arrivant a Bourdeaux pourrez par les moyens
possibles pour vous aboucher ou communiquer avec led.
Général et lui dire, que puis qu'il y a tant de jours
qu'il se traite de cet affaire, et que la personne qui est
venant de sa part la communiquer avec d'autres, et se ba-
galler; et que venant a l'ouïe de l'Ennemy, pourroit
avoir le dommage qui se laisse considérer, et pourtant est
nécessaire de l'exécuter incontinent, et venant là, se
pourra traiter et ajuster de la forme qu'il se doit
exécuter; Et quant a ce que nous soule, s'accomplir
punctuellement ce qui est promis en conformité de la
promesse dont on vous baille la Copie, et avec ce
faisons toujours S. Maj.^{te} et moy le conte que méritent
vrs services pour luy faire toujours de bien.

De ce qu'en cela se presente m'advertissez; vous gouvernant
en cette matière si secrettement, et avec telle prudence
que trouverez convenir.

Fait a Bruxelles ce 6. Fevrier 1623.

De aanslag volgens de archiefstukken

Het plan om de vier steden onder commando van de gouverneur van Heusden over te dragen aan de Infanta is weergegeven in een anoniem schrijven aan Maurits van 27 november 1622.⁴⁹ De brief beschrijft uitgebreid de onderhandelingen tussen gouverneur Van Kessel (Willem Adriaan van Horne) en Godefroij van Horne. De aanslag zou in de nacht plaatsvinden. Van Kessel zou aan de kapitein van elk van de vier plaatsen een wachtwoord doorgeven dat ook aan het krijgsvolk van de koning bekend was. Daarop zou het nieuwe garnizoen worden toegelaten. Het nieuwe krijgsvolk zou speciale kleding dragen zodat het onverdacht was. Als beloning voor de gouverneur wordt naast het lidmaatschap van de Orde van het Gulden Vlies ook concreet het bedrag van 300.000 cronen genoemd; een bedrag, dat niet in de memorie van de gouverneur van 28 maart 1623 wordt vermeld, maar wel in de beschrijving van Bor. Godefroij zou voor zijn aandeel in de aanslag het graafschap Horn krijgen (de Infanta zou dit via koop van Godefroij's broer verwerven) alsmede 150.000 cronen. De briefschrijver belooft zich binnen niet al te lange tijd bekend te maken aan de prins en verwachtte een gepaste beloning voor deze waarschuwing.

De feitelijke startsituatie voor de aanslag is beschreven in de instructie die aartshertogin Isabella op 6 februari 1623 op papier zette voor Ophovius⁵⁰ en kan gebaseerd zijn op c.q. aansluiten bij de situatie zoals beschreven in de hiervoor genoemde brief aan Maurits. Al is de tijdsspanne van 27 november 1622 tot 6 februari 1623 lang voor een missie die dreigde uit te lekken. Ook suggereert de brief van 27 november dat alle zaken tot in het detail waren geregeld, terwijl er in werkelijkheid nog allerlei zaken openstonden. In haar instructie van 6 februari omschrijft de Infanta allereerst de stand van zaken rond de geplande aanslag op Heusden voor zover die door Godefroij van Horne met haar was gecommuniceerd. Er zouden gesprekken zijn geweest tussen Godefroij van Horne en de gouverneur van Heusden, waarin deze laatste had aangegeven dat hij bereid was vier plaatsen, waaronder Heusden, over te dragen aan de koning. De aartshertogin had de geloofsbrief waarin deze toezegging stond nog niet zwart op wit ontvangen omdat de tabberd waarin deze brief verstopt zou zitten nog niet was aangekomen in Brussel. Bovendien waren de onderhandelingen nog niet afgerond. Ophovius werd gevraagd de bereidheid tot verzoening van de gouverneur met de koning nogmaals na te gaan en vervolgens een finaal akkoord met hem te sluiten. Verder was haast gewenst om de zaak uit te voeren, omdat het plan dreigde uit te lekken, vanwege loslippigheid van de intermediair (Godefroij volgens brief van 2 april) van de gouverneur. De beloning van de koning was verwoord in een brief, waarvan Ophovius een kopie mee zou krijgen.

Het gesprek tussen Ophovius en de gouverneur volgde op 17 maart. De laatste heeft dat gedetailleerd beschreven in een memorie aan Den Haag, gedateerd 28 maart 1623.⁵¹ Hoewel Ophovius toestemming had om vrijuit tot de gouverneur te spreken, liep het slecht voor hem af. Hij was nog niet uitgesproken of de gouverneur ontstak in grote verontwaardiging en wierp het voorstel verre van zich, zeggende dat hij zich niet kon voorstellen 'dat ick (de gouverneur) d'eerste verraeder soude zijn van mijn huijs [...] en noch om haer (de Infanta) goet, nocte dat van de Coninck van Spaengien selfs sal men seggen dat Wilhelm de Hornes sal weesen een verraeder.' Daarom zou hij Ophovius in Heusden detineren, totdat hij zijn 'heeren en meesters' van deze affaire op de hoogte had gebracht en Ophovius Godefroij van Horne aan hem (de gouverneur) had overgeleverd. Ophovius drong aan, deed een beroep

49 NA, FP, inv.nr. 185, 'Doorluchtichsten Hooghgeboren Prince', 27 november 1622.

50 NA, FP, inv.nr. 185, '*Instruction de ce que vous frère*', 6 februari 1623.

51 NA, FP, inv.nr. 185, 'Memorie hoe den prior', 28 maart 1623.

op de toestemming van de gouverneur om vrijuit te mogen spreken, meldde dat ook in Frankrijk belangrijke heren zich met de koning hadden verzoend en beloofde een extra beloning voor zijn kinderen, maar dat mocht niet baten. Al de volgende dag vroeg Ophovius toestemming aan de gouverneur een brief te mogen schrijven aan zijn klooster in Antwerpen en aan zijn aangetrouwde neef Jan van de Gevel de jonge,⁵² om hen in kennis te stellen van zijn gevangenneming en om de Infanta te vragen Godefroij van Horne gevangen te nemen.⁵³ Op 2 april kon Ophovius al aan de gouverneur melden dat Godefroij was opgepakt. Hoopvol schreef hij de gouverneur dan ook:

‘Ende aengesien nu den dito Godefrido in arrestament is zoo uwe genaeden begheert heeft, dat gesciede soude, mij toeseegghende soo verre de selve geleevert worde mij te ontslaen, soo is mijn versoeck dat u genaeden sal believen voordere te declareeren wat daer in van mij geeijst wort te doen; ende sal soecken te effectueeren wat in mijn macht is om in alles te toonen sijncerteijt tot dienst ende contentement van u genaeden.’⁵⁴

Het verzoek bleef zonder positief resultaat. Wellicht nog dezelfde dag werd hij overgebracht naar de Voorpoort in Den Haag, om daar vervolgens anderhalf jaar te moeten blijven.

Ridderkamer in de Voorpoort. Foto Kees Hagema (Haags Historisch Museum, Den Haag)

Inmiddels zat de Infanta duidelijk met de gevangenneming van Ophovius in haar maag. Langs drie wegen ondernam ze pogingen om de vrijlating van Ophovius te bewerkstelligen en diens lot te verzachten. Op de eerste plaats langs diplomatieke lijn, gebruik makend van dezelfde kanalen en mensen die ook met het Noorden onderhandelden over een bestand, vrede of het uitwisselen van gevangenen. Ten tweede maakte zij gebruik van de invloed van personen van koninklijke bloede, landen en gezanten. Het meest bekend in deze is de brief van Jacobus I van april 1623 en het pleidooi dat de Engelse gezant Carleton hield in de Staten-Generaal.⁵⁵ Hij pleitte daarin openlijk voor gratie en vrijlating van Ophovius, die

door de handelwijze van Godefroj van Horne meer gezien moest worden als een bedrogene dan als een bedrieger, meer als iemand die verraden was dan als een verrader. Vrij kwam hij niet, want de Staten-Generaal spraken weliswaar hun waardering uit voor de koning, maar voegden er tegelijk aan toe dat deze zaak te belangrijk was om zo maar te laten passeren. Brandts lijkt de authentieke brief van Jacobus I in handen te hebben gehad en citeert deze uitgebreid.⁵⁶ De druk van de Franse gezant lijkt vooral effect gehad te hebben op de behandeling van Ophovius als gevangene, alsmede om te voorkomen dat hij de doodstraf zou krijgen. Ten derde zette de Infanta individuele personen in. Belangrijk is in deze de bijdrage van Barbara van Swieten, de weduwe van Floret Tserclaes. Zij had grote invloed op Maurits en werd zowel door hem als de Infanta zeer gewaardeerd. Zij werd weliswaar door de Franse gezant gevreesd vanwege haar inzet voor de vrede, maar ze heeft door haar voortdurende pendeldiplomatie gezorgd voor betere omstandigheden en mede bewerkt dat Ophovius op den duur niet langer als crimineel maar als civiel gevangene werd behandeld.⁵⁷ Maar ook de relatief milde houding van Maurits in dezen is zeker belangrijk geweest.

Processtukken en het verhoor

Het verhoor van Ophovius was gebaseerd op ten minste zes stukken die op 20 april 1623 op last van Maurits aan het Hof van Holland waren overgeleverd.⁵⁸ Het betrof de brief van 27 november 1622, waarin Maurits werd gewaarschuwd voor een aanslag; de instructie in het Spaans en in het Frans van 6 februari 1623 voor Ophovius in verband met zijn missie naar Heusden; een brief van Ophovius van 2 april 1623 aan de gouverneur van Heusden, waarin onder andere de gevangenneming van Godefroj van Horne werd gemeld; een brief van de subprior van de dominicanen te Antwerpen aan Ophovius, waarin deze zijn diensten aanbiedt en toezegt aan Brussel te vragen Godefroj van Horne gevangen te nemen; ten slotte, een memorie van de gouverneur hoe zijn gesprek met Ophovius op 17 maart 1623 was verlopen.

Ten behoeve van het eerste verhoor formuleerde de advocaat-fiscaal van het Hof, Nicolaas van Kinschot, een twaalfstal vragen, als aanvulling op en verificatie van de aan het Hof ter hand gestelde stukken.⁵⁹ Allereerst werd Ophovius' identiteit gecheckt en nagegaan of zijn bezoek aan Heusden inderdaad was gelegitimeerd vanwege een zakelijke transactie: de verkoop van een uiterwaard in Maren. Daarna volgde de vraag of hij, Ophovius, inderdaad aan de gouverneur had gevraagd om hem alleen te mogen spreken en daarbij vrijuit te mogen spreken. Had hij daarna de aanslag, waaraan de gouverneur zou willen meewerken, ter sprake gebracht, inclusief de daar voor hem aan vastzittende beloning alsmede de loslippigheid van Godefroj van Horne en de daardoor dreigende risico's voor de gouverneur? Had hij de gouverneur laten zien dat hij het zegel van de Infanta, hangende aan zijn geloofsbrief, had afgesneden en separaat bewaarde? Had hij, nadat hij had geconstateerd dat de gouverneur zijn voorstellen met klem afwees en aangaf hem te detineren, de gouverneur gewezen op het toegezegde recht om vrijuit te mogen spreken en hem en zijn kinderen extra beloningen toegezegd om het tij alsnog te keren? Ook informeerde hij wie Ophovius gevraagd had het voorstel van de aanslag aan de gouverneur voor te leggen, wie de Spaanse instructie aan

⁵² Jan van de Gevel de jonge was gehuwd met Hendrina Nicolaasdr. van Ophoven.

⁵³ NA, *FP*, inv.nr. 185, 'Sijn edele doorluchtighe genade' z.d.; *ibidem*, 'E. ende beminde P. Nicolae', 18 maart 1623.

⁵⁴ NA, *FP*, inv.nr. 185, 'Verstaen hebbende het goet arrivement', 2 april 1623.

⁵⁵ NA, *ASG*, inv.nr. 48, f 156, 9 mei 1623.

⁵⁶ Brandts, *Historie der reformatie*, 1102-1103.

⁵⁷ Frenken, 'De Bossche Bisschop', 43-52; Goethals, *Dictionnaire généalogique*, 842-857.

⁵⁸ NA, *FP*, inv.nr. 185, 'Inventaris van seeckere stucken', 20 april 1623.

⁵⁹ NA, *FP*, inv.nr. 185, 'Artyckulen den Hooft van Holland overgegeven', z.d.

hem had overhandigd en of deze voorzien was van het zegel van de Infanta. Verder wilde hij weten of Ophovius ook nog een mondelinge toelichting had gekregen op de instructie, en zo ja, welke. Hij vroeg welke de vier over te leveren plaatsen waren, hoe de overdracht in zijn werk zou gaan en wat in ruil voor de overgave was beloofd en aan wie. Zijn laatste vraag was waar de in de instructie genoemde kopie was waarop de beloften zwart op wit waren gezet en of Ophovius deze kopie alsnog kon laten zien.

Willem Adriaen van Horne, heer van Kessel, gouverneur van Heusden. Illustratie uit 1675 in: Lambert van den Bos, *Schauplatz des Krieges* (Bibliotheek Vredespaleis, Den Haag)

De antwoorden van Ophovius op de voorstaande vragen kennen we niet. Wel is er nog een tweede reeks vragen aan Ophovius voorgelegd. Ook deze – een tiental – werden door Nicolaas van Kinschot als openbaar aanklager geformuleerd.⁶⁰ Ditmaal lag de nadruk vooral op de instructie die Ophovius van de Infanta had gekregen, maar ten langen leste kwam ook de naam van Godefroij van Horne naar voren alsmede enkele ‘wat-als-vragen’. Had hij, Ophovius, de instructie van tevoren gelezen, en zo ja, was dat voordat hij uit Antwerpen was vertrokken? Was de instructie hem door de Infanta toegezonden? Eerder had hij blijkbaar aangegeven benieuwd te zijn geweest wat er zoal met de heer Van Kessel was besproken, maar nu wilde hij weten of Ophovius meer wist over de geplande aanslag en de manier waarop die zou worden uitgevoerd. Hij vroeg nogmaals waar de kopie was die in de instructie werd genoemd. Verder informeerde hij of Ophovius op advies van de Infanta de heer Van Kessel had aangeraden het plan van de aanslag snel uit te voeren wegens het gevaar dat het plan zou uitlekken en of hij nog extra beloften aan de heer Van Kessel had gedaan. Ook stelde hij de vraag of het feit dat Ophovius, zoals hij eerder zei, de heer van Kessel had willen waarschuwen voor mogelijke gevolgen van het uitvoeren van de aanslag, betekende dat hij overwogen heeft de instructie van de Infanta niet uit te voeren. Als laatste wilde hij vernemen waarover Ophovius met de heer Van Kessel had willen praten als deze zich bereid had verklaard het aanbod dat hij aan Godefroij van Horne had gedaan, uit te voeren.

Over het verloop van het proces is verder geen informatie bekend. Evenmin wordt in stukken gezinspeeld op pogingen van het Hof om Ophovius via folteringingen tot uitspraken en bekentenissen te dwingen die een veroordeling wegens landverraad mogelijk maakten. Wel is blijkens de stukken de relatie tussen de gouverneur van Heusden en Godefroij van Horne en diens brieven een punt van aandacht geweest. Een tweetal brieven in het dossier wijst hierop. De eerste dateert van 14 mei 1610. Godefroij's vader vraagt hierin aan Willem Adriaan van Horne, dan nog generaal van de artillerie in Geertruidenberg, zijn zoon financieel te ondersteunen en actief op hem te letten.⁶¹ De tweede dateert van 21 oktober 1622 en is door Godefroij zelf geschreven aan de gouverneur.⁶² Het voornaamste doel van dit schrijven was het verkrijgen van een paspoort om met de gouverneur te kunnen onderhandelen over de aanslag. Hiermee wordt een relatie gelegd met de hiervoor vermelde waarschuwingsbrief aan Maurits van 27 november, die aangeeft dat Godefroij driemaal in Heusden zou zijn geweest. De zakelijke dekmantel voor het paspoort van Godefroij was dat hij over een nog openstaande schuld bij de gouverneur wilde praten alsmede een aantal zaken betreffende het sterfhuis van Godefroij's vader, Amand van Horne.

Het proces zelf lijkt als een nachtkaaars te zijn uitgegaan. Met name de matigende houding van Maurits zal hierop van invloed zijn geweest. Dat Maurits er niet op uit was om Ophovius wegens landverraad de (gepaste) doodstraf te laten opleggen, blijkt onder andere uit de opdracht die hij in november 1623 aan het Hof van Holland gaf dat men de procedures tegen Ophovius ‘voor als noch zoude ophouden’. Als reden gaf hij aan dat de Republiek wellicht veel voordeel zou kunnen halen uit het feit dat men Ophovius in handen had, een argument dat ook de Heusdense gouverneur gebruikte om zijn verering te onderbouwen.⁶³ Ook de stellingname van Maurits ten aanzien van de gevangenenruil in maart 1624 geeft aan dat zijn prioriteit lag bij het uitruilen van Ophovius tegen Staatse krijgsgevangenen en niet bij een veroordeling.⁶⁴

60 Adriaenssen, ‘De erfgenamen’, 55-57.

61 NA, FP, inv.nr. 185, ‘brief van den heer van Geldrop’, 14 mei 1610.

62 NA, FP, inv.nr. 185, ‘*Je ne suis pas esté*’, 21 oktober 1622.

63 NA, AHH, inv.nr. 377, f 233, 21 november 1623.

64 NA, ASG, inv.nr. 3906, 16 maart 1624.

De aanslag: hoogverraad of een hinderlaag?

De kroniekschrijvers en historici, inclusief Frenken, zijn eensgezind dat maar één persoon verantwoordelijk kan worden gesteld voor de gevangenneming van Ophovius, namelijk Godefroj van Horne. Hun zienswijze lijkt logisch. Immers, Godefroj's verre neef, de gouverneur, werd door de verering die hij ontving voor de gevangenneming en de discussie daarover in de Staten van Holland, volledig vrijgepleit en ook de Infanta en Ophovius vallen in hun ogen af. Het lijkt immers ondenkbaar dat Isabella Ophovius naar Heusden zou hebben gestuurd zonder de overtuiging dat de gouverneur wankelmoedig stond ten opzichte van

Maurits, prins van Oranje, Stadhouder van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel. Kopergravure door Jacob Houbraken naar Michiel Jansz. Van Mierevelt, Aert Schouman, 1747-1759, uitgegeven door Isaac Tirion (Brabant-Collectie, Tilburg)

de Verenigde Provinciën. Het blijft – ook in de beschouwing van Frenken – duister welke motieven en gedachten Godefroij van Horne heeft gehad om de Infanta tot de missie van Ophovius te doen besluiten.⁶⁵ Wat had hij te winnen als hij iedereen die met de gevolgen van de aanslag te maken kreeg, beschadigde? En meer nog: wie zou hem willen belonen voor zijn ‘inspanningen’? De aartshertogin zou verbolgen zijn omdat de aanslag mislukte. De persoon – in dit geval Ophovius – die het overleg met de gouverneur voerde, zou in de gevangenis terecht komen. De gouverneur zou verbolgen zijn, omdat hij ongewild in de verdachtenbank zou komen met alle risico’s van dien. Alléén handelen zou voor Godefroij van Horne dus een vorm van zelfdestructie zijn geweest. Hiertoe zou hij enkel bereid kunnen zijn in geval van depressiviteit of uit wraak; maar jegens wie?

Bestudering van de archiefstukken maakt het ons inziens twijfelachtig of Godefroij van Horne als enige schuldige moet worden aangewezen. Op de eerste plaats zijn er de open einden in het plan, zoals die uit de instructiebrief naar voren komen. Verder maakt de Infanta in haar instructiebrief aan Ophovius melding van een derde persoon die zou worden ingezet om de onderhandelingen met de gouverneur af te ronden. Ook het relaas waarom de onderhandelingen waren vertraagd en dat de ‘*lettre de créance*’ van de gouverneur nog niet kon worden getoond, hadden haar achterdochtig moeten maken.⁶⁶ Met het negeren van deze ‘onvolkomenheden’ – omdat Isabella de aanslag uit angst voor het ontdekken van dit voorkomen snel wilde uitvoeren – heeft zij bovendien voor Ophovius fatale risico’s genomen. Zo had Ophovius het zegel van de Infanta – op diens aandringen? – aan de gouverneur gegeven, wat er mede aan bijdroeg dat de instructiebrief extra vragen opriep.⁶⁷ Zoals gezegd is er niets bekend dat wijst op verhoren van of maatregelen tegen gouverneur Willem Adriaan van Horne, noch eind 1622, noch in 1623. Integendeel zelfs, want op 19 maart 1625 besloten de Staten van Holland hem het graafschap Horn op te dragen met de rechten zoals de provincie Holland in het graafschap bezat.⁶⁸ De Staten hadden het punt weliswaar negen keer op de agenda staan alvorens tot een besluit te komen, maar ze waren vanaf den beginne unaniem van mening dat de gouverneur een verering verdiende vanwege ‘het apprehenderen van pater Ophovius ende zijne goede diensten het landt daermeede gedaen door ’t apparente verlossen van veel gevangenen tegen zijn persoon’.⁶⁹ Dat de brief aan Maurits van 27 november 1622 geen stof heeft doen opwaaien, is verklaarbaar indien hij nooit is verzonden of indien hij persoonlijk door een van de direct betrokkenen aan hem ter hand is gesteld. Wel kan hij hebben gediend om de aartshertogin een bewijs van het overleg met de gouverneur te tonen en haar tot spoed voor actie aan te zetten. Voor de eerste optie – dat de brief niet verzonden werd – pleit, dat het bekend is, dat Godefroij van Horne valse brieven omtrent de aanslag heeft geschreven of doen schrijven. Niet alleen Ophovius meldt dit in een brief aan de gouverneur, maar ook de geschiedschrijvers Van den Sande en Bor geven het in hun beschrijving aan.⁷⁰

Een vooropgezet plan van Godefroij van Horne en de gouverneur van Heusden – waarvan Maurits eventueel kennis had – om de Infanta te beschadigen en een aanzienlijke gevangene (in dit geval Ophovius) in handen te krijgen en deze tot eigen gewin (de titel: graaf van Horn) en tot voordeel van de Verenigde Provinciën (het vrij krijgen van vele gevangenen) af te persen, mag dan ook niet terzijde worden geschoven. Dit scenario is ons inziens veel waarschijnlijker dan dat Godefroij van Horne alleen handelde. Het kan immers verklaren waarom

65 Frenken, ‘De Bossche Bisschop’, 40.

66 NA, *FP*, inv.nr. 185, ‘*Instruction de ce que vous frère*’, 6 februari 1623.

67 NA, *FP*, inv.nr. 185, ‘Verstaen hebbende het goet arrivement’, 2 april 1623; NA, *FP*, inv.nr. 185, ‘Artyckulen den Hooft van Holland overgegeven’, z.d.

68 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, f 534, 19 maart 1625.

69 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, f 234, 28 maart 1625.

70 Van den Sande, *Kort begrip der Nederlandtsche historien*, 267; Bor, *Geleenthey van ’s-Hertogenbosch*, 147.

Godefroi van Horne 'er niet in slaagde' de deal met de gouverneur, zoals voorgehouden aan de Infanta, af te ronden, waarom de gouverneur werd behandeld en vereerd zoals hiervoor werd beschreven, en waarom de hiervoor uitgebreid beschreven brief aan Maurits geen explosief karakter kreeg en redelijk vrij bekend kon zijn aan een kleine groep. Ten slotte kan het de milde houding van Maurits ten opzichte van Ophovius verklaren, in die zin, dat deze een veroordeling en terechtstelling ontliep en als gevangene redelijk benaderbaar was en met zekere égarde werd behandeld.

Een veronderstelling dat de gouverneur aanvankelijk welwillend tegenover een plan voor een aanslag heeft gestaan en naderhand van gedachte veranderde, zoals door sommige geschiedschrijvers is geopperd, lijkt onwaarschijnlijk. Dan immers zou de brief aan Maurits zeker repercussies voor de gouverneur hebben gehad bij het bekend worden ervan, zou zijn verering eerder omstreden zijn geweest en zou een huwelijk van een van de dochters van de gouverneur met Lodewijk van Nassau, een natuurlijke zoon van prins Maurits, zeker niet in de rede hebben gelegen.⁷¹

Onderhandelingen over de vrijlating van Ophovius en het uiteindelijke akkoord

De onderhandelingen over een gevangenenruil

De vrijlating van Ophovius was onderdeel van een gevangenenruil tussen Spanje en de Republiek. Namens de Infanta Isabella was Philips Pels bij de onderhandelingen over deze ruil betrokken.⁷² De feitelijke aanzet tot de ruil werd gegeven door een schrijven van de Staten van Holland en Westfriesland van 3 augustus en de reactie van Isabella via een schrijven aan de Staten-Generaal van 7 september 1623.⁷³ De Infanta gaf aan te willen instemmen met een ruil, mits Ophovius hiervan deel uit zou maken.

Dit antwoord stond eind september een aantal keren op de agenda van de Staten van Holland en werd tevens besproken in de Staten-Generaal.⁷⁴ Een conclusie was echter duidelijk: Men wilde Ophovius niet in de uitwisselingsacte opnemen. De reactie van de Staten-Generaal van 25 oktober was op de eerste plaats bedoeld om een aantal woorden en zinsneden punctueler te omschrijven 'omme alle disputen voor te comen'.⁷⁵ Ten aanzien van Ophovius was de acte helder: *'Et ne fera point comprins en cet accord le pretendu pere Ophovius.'* In haar reactie van 6 november bleef de Infanta echter bij haar standpunt en gaf ze nogmaals aan dat er zonder de inclusie van Ophovius geen uitwisseling van gevangenen zou komen. Vooralsnog volhardden de Staten, ook na ingewonnen advies bij de gecommitteerde raden, in hun positie. Volgens hen was Ophovius als gevangene immers 'van geheel ongelijke nature' als degenen tegen wie hij zou worden uitgewisseld. Toch was een ommezwaai in hun opstelling onvermijdelijk.⁷⁶

Zowel de vasthoudendheid van de Infanta als een herhaald protest en rekest van meer dan honderd vrouwen en familieleden van Hollandse gevangenen in Duinkerken om Ophovius bij een akkoord te betrekken, brachten veel Statenleden tot de overtuiging dat er in ieder geval een gevangenenruil moest komen.⁷⁷ Maar de suggestie van het Hof van Holland om serieus over een ruiling van Ophovius en Maillart tegen de Duinkerken na te denken, werd rigoureuus van tafel geveegd met de woorden: 'dat zij haer in deese zaecke gelieven nyet te bemoeien, maer hetzelve te willen laeten tot discretie van de heeren Gecommitteerde Raeden die daerover de sorge bevoolen es.'⁷⁸

In maart 1624 kwam er weer schot in de zaak, nadat eerder in januari en februari enkele pogingen hadden plaatsgevonden om de Duinkerkers in kleinere groepen en met ad-hoc acties vrij te krijgen. De Staten van Holland waren om en hadden op 12 maart een concept-akte aan de vergadering voorgelegd aangaande de gevangenenruil, waarin ook Ophovius was opgenomen. De dag daarna hadden ze ermee ingestemd, met de toevoeging dat daarin de namen van Maillart en Ophovius als gevangenen te land mochten worden genoemd, maar dan ook alleen zij twee.⁷⁹ Op 14 maart werd het voorstel besproken in de Staten-Generaal en twee dagen later gaf ook Maurits zijn fiat aan de acte.⁸⁰ Wel gaf hij als advies: 'vinden beter datte saecke sulcx werde gemesnageert (opgehouden), dat men mach weten, wat men aen d'ander sijde gesint sij te doen,' met andere woorden: de zaak niet overhaasten. Aldus werd de zogenoemde Hollandse acte een feit, op basis waarvan Maurits werd gemachtigd door de Staten-Generaal om de uitwisseling van de gevangenen uit te voeren.⁸¹ De acte van 15 maart werd aan aartshertogin Isabella gezonden, zeer waarschijnlijk met een aanbevelingsbrief erbij van Ophovius. Haar antwoord is gedateerd 22 april 1624 en 'varieerde alleenlijcken een woordt drie oftte vier van de acte op 'tzelve stuck aen Haere Hoogheeden van deese zijde overgesonden'.⁸² Bovendien had zij al een lijst met namen toegevoegd van de gevangenen die ze vrijgelaten wilde zien.

Hoewel de overeenkomst nagenoeg rond leek, zou nog een moeilijke onderhandelingsmaand volgen, omdat de Staten-Generaal – die de onderhandelingen over het verdrag inmiddels volledig coördineerde omdat de zaak meer provincies aanging dan Holland en West-Friesland – nu zelf enkele namen van gevangenen aan de akte wilde toevoegen. Zij wilden namelijk de (binnen)schipper Melcnap en zijn matrozen, die onlangs waren opgepakt en in de buurt van Biscaye vastzaten alsmede Cornelis van Alphen, griffier van Doel, opnemen.⁸³ De onderhandelaar van de Infanta, Pels, was hier echter mordicus tegen, en weigerde de aangepaste akte te accepteren en over te brengen.⁸⁴ Uiteindelijk bonden de Staten-Generaal in. Melcnap en de zijnen werden uit de tekst gehaald, en Cornelis van Alphen werd in een separaat document vermeld, om uitgewisseld te worden tegen de jezuïet Tack, die eveneens in de Voorpoort gevangen zat.⁸⁵ Aldus kwam de laatste versie van de uitwisselingsakte van 16 mei 1624, waarmee de Infanta door middel van haar brief van acceptatie van 24 mei daaraanvolgend haar instemming betuigde, mits Karel van Mansfelt, de kapelaan van haar hofkapel, bij de uitwisseling zou worden betrokken.⁸⁶ Mede op advies van Maurits besloten de Staten-Generaal daarop op 1 juni het akkoord te sluiten.⁸⁷

71 Goethals, *Histoire généalogique*, 355.

72 NA, ASG, inv.nr. 49, f 214, 13 mei 1624.

73 NA, ASG, inv.nr. 12302, f 355r, 7 september 1623.

74 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, f 36, res. 127, 27 september 1623; f 37, res. 137, 27 september 1623; f 39, res. 144, 28 september 1623.

75 NA, ASG, inv.nr. 12302, f 355v, 25 oktober 1623.

76 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, res. 319, f 115, 30 november 1623; res 346, f 126, 5 december 1623.

77 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, res. 346, f 126, 5 december 1623.

78 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, res. 479, f 174, 22 december 1623.

79 Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, res. 543, f 198, 12 maart 1624; res. 561, f 201, 13 maart 1624.

80 NA, ASG, inv.nr. 49, f 115v, 14 maart 1624 en 16 maart 1624; NA, ASG, inv.nr. 3906, 16 maart 1624.

81 NA, ASG, inv.nr. 49, f 155, 10 april 1624.

82 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, La serenissime Infante, 22 april 1624.

83 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, Les Etats Generaux, 4 mei 1624.

84 NA, ASG, inv.nr. 49, f 214, 13 mei 1624.

85 NA, ASG, inv.nr. 49, f 218v, 16 mei 1624.

86 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, La serenissime Infante, 24 mei 1624.

87 NA, ASG, inv.nr. 49, f 238 en f 238v, 1 juni 1624.

Aartshertogin Isabella Clara Eugenia, de Infanta. Kopergravure door Lucas Vorsterman naar een schilderij van Anthony van Dijk (Brabant-Collectie, Tilburg)

Het akkoord

Het akkoord van 1 juni 1624 over de gevangenenruil werd bezegeld door een korte aanvaardingsakte van de Staten-Generaal en het uitwisselen van een aantal akten met Philips Pels, de onderhandelaar namens de aartshertogin. De akte van acceptatie luidde:

‘De Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën van de Nederlanden, gezien hebbende de verklaring van de doorluchtige Infanta, aartshertogin van Oostenrijk, van de 24e mei aangaande de wederzijdse vrijlating van de gevangenen ter zee, verklaren dat zij de aartshertogelijke verklaring aanvaarden, inhoudende het heden gesloten en vastgestelde verdrag en dat de akten voor de uitvoering (van nut) zijnde hiertoe over en weer zullen worden uitgewisseld. Gedaan te Den Haag in de vergadering van de genoemde Heren Staten-Generaal onder hun zegel, paraaf en handtekening van hun griffier, de eerste juni 1624.’

De basisdocumenten van het verdrag waren de hiervoor reeds genoemde akte van 16 mei 1624 van de zijde van de Verenigde Provinciën en de brieven van de Infanta van 22 april en 24 mei. Het verdrag beoogde het ruilen van de onderdanen van de koning van Spanje, die gevangen waren genomen op zee en waren gedetineerd in of in de macht van de Verenigde Provinciën tegen allen van de partij van de Verenigde Provinciën, die gevangen waren genomen op zee en gedetineerd in de provincies van de Nederlanden onder gehoorzaamheid van de aartshertogin en de Spaanse koning. Allen die vóór 1 juni waren opgepakt, zouden voor vrijlating in aanmerking komen. Bovendien zouden van de zijde van de Verenigde Provinciën de paters Maillart en Ophovius worden vrijgelaten en van de zijde van de Infanta de zoon van de heer van Villers. Niet alleen de gewone gedetineerden zouden in vrijheid worden gesteld, maar ook degenen voor wie reeds over een losprijs werd/was onderhandeld en zij die onder borgtocht waren vrijgelaten. In een aanhangsel van de akte van 16 mei werd de uitwisseling geregeld van pater Tack tegen Cornelis van Alphen, de griffier van Doel. Omdat de griffier door Spanje werd aangemerkt als crimineel gevangene werd door Isabella bedongen dat de Verenigde Provinciën bovendien kapelaan Van Mansfeld bij deze ruiling moesten betrekken. Als kosten zouden de gevangenen alleen een faire vergoeding voor de zogenoemde mond- en teerkosten hoeven te betalen: *‘payant seulement par chacun desdits prisonniers les despens a pris et taux raisonnable’*. Van het betalen van – eventueel eerder overeengekomen – losprijzen, zou dus geen sprake zijn.

De uitvoering

De Staten van Zeeland kregen van de Staten-Generaal het mandaat om de gevangenenruil uit te voeren en Adriaan Manmaker, vertegenwoordiger van de eerste edelen van Zeeland en gedeputeerde bij de Staten-Generaal werd vervolgens door Zeeland belast met de gang van zaken.⁸⁸ Sluis en Damme werden gekozen als plaatsen van uitwisseling, terwijl gevangenen die ver van Zeeland vastzaten, zo dicht mogelijk bij hun plaats van detentie in vrijheid zouden worden gesteld. Bovendien moesten beide partijen een lijst aanleveren van gevangenen die onder de afgesproken regeling zouden vallen, ‘ten eynde nyemant bij ignorantie gepreteriert (voorbijgegaan, vergeten) magh worden, ende dat voorts de gemelte acte voor de leeden die ’t versoucken gedoubleert ende voorts wat naerder geëxamineert zal worden’.⁸⁹

⁸⁸ NA, ASG, inv.nr. 12561.43, Son Alteze, advertie, 14 juni 1624; NA, ASG, inv.nr. 49, f 270, 26 juni 1624; ibidem f 301, 15 juli 1624.

⁸⁹ Veenendaal-Bart, *Particuliere Notulen*, II, res. 779, f 264, 1 mei 1624; elke provincie werd aangeschreven om de namen van haar vastzittende onderdanen en personen, die onder het verdrag vielen, door te geven.

De Infanta had al een lijst meegezonden met haar schrijven van 22 april.⁹⁰ Haar lijst bevatte de namen van ruim vijftig personen, van wie er zesentwintig gevangen zaten in Vlissingen, drie plus een ongespecificeerd aantal in Middelburg, negen (onder wie Ophovius, Maillart en Tack) in Den Haag en tien of elf in Liefkenshoek. De lijst van gevangenen die door de Infanta zouden moeten worden vrijgelaten, is niet bekend. Het zou kunnen gaan om de 240 personen waarvan Ophovius in zijn brief aan de *Propaganda Fide* vermeldde dat ze tegen hem waren uitgewisseld.⁹¹ Dat de lijst van de Staten-Generaal langer was dan die van de Infanta, staat in ieder geval buiten kijf. Immers, in Duinkerken alleen al zaten zo'n honderd gevangenen vast.

Bij de uitvoering van het uitwisselingsverdrag waren er, ondanks de op het eerste gezicht heldere afspraken, vanaf het begin twistpunten en het duurde een half jaar voordat de overeenkomst volledig was nagekomen. Isabella lijkt hierbij steevast in het defensief te zijn gedrongen, omdat de Staten-Generaal voortdurend het ophouden van het vrijlaten van Ophovius – en in mindere mate Maillart – als chantagemiddel inzetten. Al bij de eerste uitwisselingen ontstond onenigheid over onderdelen van de mond- en teerkosten, omdat de partij van de koning vier stuivers extra kosten rekende voor de provoost, slaapgeld en bier.⁹² Verder waren er lange discussies over gevangenen die door particulieren waren opgepakt en over degenen die als borg voor goederen en schepen waren aangemerkt.⁹³ Waar de problemen in detail lagen en hoe omvangrijk ze waren, komt naar voren uit de lijst van Manmaker van 17 juli 1624, die vermeldde wat er nog moest gebeuren alvorens het akkoord volledig zou zijn uitgevoerd én uit een soortgelijk, maar meer financieel uitgewerkt, overzicht dat enkele maanden later door Brussel werd gemaakt ten behoeve van de Infanta.⁹⁴ Op de lijst van Manmaker stonden de gevangenen van Winoksbergen, de extra kosten vanaf 1 juli voor de gevangenen vanwege de vertraging in de uitwisseling, de teerkosten voor Brugse gevangenen die deze niet konden betalen en de problemen rond de vrijlating van de griffier van Doel in Brussel en een gevangene in 's-Hertogenbosch, die op de rivier bij Breda was opgepakt. Op de lijst voor de aartshertogin had de volgens haar buitensporige losprijs van 23.000 gulden voor de zestien gevangenen uit Winoksbergen, die zichzelf in vrijheid moest stellen, een prominente plaats. Verder stonden er onder andere zeven problemen met borgtochtkosten en gerechtskosten op vermeld, maar ook kosten voor het verhoor van Ophovius in Den Haag en dat van Maillart in Gouda evenals een '*notable somme au Gouverneur de Heusden pour avoir delivré le pere Ophovius entre leur mains*'. Overigens had zij informatie dat de Staten al 60.000 gulden kwijt waren voor de uitwisseling van de gevangenen.

Vooraf vanaf midden augustus werden de discussies harder en nam de irritatie met name aan staatse zijde toe, omdat bekend werd dat de Winoksbergers niet bereid waren de personen vrij te laten die vastzaten als borg en losprijs voor schepen en goederen.⁹⁵ Was het aanvankelijk zo dat problemen met de uitvoering van het akkoord, zoals de problematiek van de teerkosten en de lijst van Manmaker van 17 juli met Ophovius werden gedeeld, in september werden Ophovius en Maillart echter gesommeerd zich tot het uiterste in te spannen dat de gevangenen in Winoksbergen werden vrijgelaten. Ook psychische druk werd hierbij niet geschuwd. Hun vrijheden in het ontvangen van bezoek werden ingeperkt en Maillart werd weer in een gijol geplaatst, een ruimte vergelijkbaar met een hondenkooi. Door bemoeienis van Maurits die hiertoe was benaderd door Margaretha van de Werve en Barbara Tserclaes, werden deze beperkingen weer teruggedraaid.⁹⁶ Ook het dreigement om extra kosten die de vertraging van de uitvoering van het akkoord met zich meebrachten op Ophovius te verhalen, klonk regelmatig, en meer en meer werd herhaald dat Ophovius niet zou worden vrijgelaten voordat het akkoord volledig was uitgevoerd.⁹⁷

De doorbraak in de afronding van het verdrag kwam op 4 november, toen Ophovius en Maillart de Staten-Generaal vroegen haar standpunt op schrift te zetten met betrekking tot gevangenen die vastzaten als borg voor schepen en goederen – zeg: de problematiek die rond de Winoksbergers speelde. Nadat een eerder verzoek om onder borgtocht zelf in Brussel alles in het werk te stellen om de laatste gevangenen vrijgelaten te krijgen was afgewezen, kreeg Ophovius toestemming om zijn neef Jan van de Gevel de jonge hiervoor te benaderen en werd deze een paspoort hiertoe verstrekt.⁹⁸ Op 5 november ordonneerde de Infanta de Winoksbergers de zestien Hollandse gevangenen in vrijheid te stellen en twee weken later kon Manmaker de Staten-Generaal melden dat de laatste gevangenen die in het verdrag van 1 juni waren opgenomen, waren vrijgelaten. Ook had zij de Raad van Vlaanderen opdracht gegeven om de proceskosten van de griffier van Doel te voldoen.⁹⁹ Na ontvangst van deze berichten besloten de Staten-Generaal dan ook dat Ophovius en Maillart ‘metten eersten mog[en] gesonden worden te Sluijs om aldaer hunne vrijheijt ende absolute relaxatie t’ontfangen’.¹⁰⁰

Giolengang in de Voorpoort in Den Haag. Foto Kees Hagema (Haags Historisch Museum, Den Haag)

Op 25 november 1624 wezen de Staten-Generaal de Hollandse gedelegeerde Bolleman aan om samen met Manmaker Ophovius en Maillart naar Sluis te begeleiden en hen daar over te dragen, echter niet dan nadat Bolleman en Manmaker er zich van zouden hebben vergewist dat aan alle voorwaarden van het akkoord van 1 juni 1624 was voldaan. De memorie die Bolleman meekreeg, resumeert niet alleen nog eens de voornaamste punten uit het verdrag, maar geeft tevens een inkijk in het wantrouwen dat tijdens de uitvoering ervan voortdurend meespeelde.¹⁰¹ Daarom hebben we deze memorie integraal als bijlage achter dit artikel gevoegd.

90 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, *Memoire des prisonniers*, 22 april 1624(?).

91 Frenken, 'De Bossche Bisschop', 55; Meijer, 'Brief van P. Michael Ophovius', 63.

92 NA, ASG, inv.nr. 49, f 291, 3 juli 1624.

93 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, Aen mijn Heeren vanden Raede van Vlaenderen; ibidem, heer Manmaker den 30. Augustus 1624; NA, ASG, inv.nr. 49, f 290, 8 juli 1624; ibidem f 301, 15 juli 1624; ibidem 27 juli 1624; ibidem f 376r en 376v, 30 augustus 1624.

94 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, Poincten waarop de HoogMoogenden, 17 juli 1624; ibidem, *Les Etats d'Hollande*, z.d.

95 NA, ASG, inv.nr. 49, f 360r, 21 augustus 1624.

96 NA, ASG, inv.nr. 49, f 457v, 31 oktober 1624.

97 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, Heer Manmaker, 30 augustus 1624; ibidem, *Memorie voordien heer Bolleman*, 25 november 1624.

98 NA, ASG, inv.nr. 49, f 393r, 12 september 1624; ibidem, f 466v, 6 november 1624.

99 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, Isabel Clara Eugenia, 5 november 1624; ibidem, Isabel Clara Eugenia, 7 november 1624.

100 NA, ASG, inv.nr. 49, f 486r, 22 november 1624.

101 NA, ASG, inv.nr. 12561.43, *Memorie voordien heer Bolleman*, 25 november 1624.

Portret van Michael Ophovius, met daaronder in een vignet zijn bisschopswapen. Ets van Jan Baptist Jongelincq naar Peter Paul Rubens, 1710-1725 (Rijksmuseum Amsterdam)

Samenvatting

Vooral vanwege zijn prominente rol bij het tot stand komen van het capitulatieverdrag van 's-Hertogenbosch is Michael Ophovius altijd een bekende Bosschenaar gebleven. Als bisschop kon hij door de Opstand slechts moeizaam functioneren. Enkele maanden na de capitulatie verliet hij de stad. Hij was en bleef echter een dominicaan, de orde waartoe hij sinds 1585 behoorde. Als zielzorger bleef hij verkondigen en mensen uitnodigen het ware, katholieke geloof trouw te blijven of er naar terug te keren.

In 1623 en 1624 zat Ophovius gevangen: eerst in Heusden, maar al spoedig in de Voorpoort in Den Haag, omdat hij had gepoogd de Heusdense gouverneur te bewegen de Spaanse zijde te kiezen. Tot nu toe is aangenomen dat de aanzet tot deze mislukte aanslag een eenmansactie was van Godefroij van Horne, een verre neef van de gouverneur. Vooral het gebrek aan bronnen en de beschrijvingen door de oorlogshistorici hebben aan deze conclusie ten grondslag gelegen. Nieuwe bronnen, vooral notulen van de Staten van Holland, resoluties van de Staten-Generaal en documentmappen over de uitwisseling van gevangenen en het proces tegen Ophovius lieten een nieuw licht schijnen op deze affaire. Op basis van ons onderzoek concluderen we dat de geschiedschrijvers over de aanslag als zodanig correct verslag hebben gedaan. Zij schreven nauwelijks over de gevangenenruil waarbij Ophovius was betrokken en waarbij hij uiteindelijk vrijkwam. Wij menen dat nadrukkelijk rekening dient te worden gehouden met de mogelijkheid dat Godefroij van Horne niet alleen heeft gehandeld, maar dat Ophovius in een hinderlaag is beland, met medeweten van de Heusdense gouverneur en misschien zelfs prins Maurits. De voornaamste reden voor het leggen van deze hinderlaag was het in handen krijgen van een belangrijke gevangene, die als ruilobject zou kunnen worden ingezet. Het achterwege blijven van een veroordeling wegens landverraad, de verering aan de gouverneur, de moeizame onderhandelingen en het voortdurend chanteren van Ophovius door hem aansprakelijk te houden voor alle vertragingen ondersteunen dit. Uiteindelijk slaagde de gevangenenruil waarbij zo'n vijftig gevangenen van de Republiek – onder wie Ophovius – werden geruild tegen 240 of meer gevangenen van aartshertogin Isabella en de Spaanse koning. Onderzoek in Brusselse archieven kan misschien nog extra informatie opleveren.

Bijlage

‘Memorie voordien heer Bolleman’¹⁰²

Bij t’accort tusschen d’ van Spaignen ende haer ho: mo: de eersten Junij lestleeden geslootten, is verdragen dat alle gevangens voorde selven eersten Junij ten beide sijden te water genomen soudén werden gerelaxeert, alwaert oock sij albereits van haer rancoen mochten hebben gesproocken betalende alleenlijck hare verteringe ende gevangkniscoste.

Int selve accort sijn mede specialicken begrepen eenige gevangens te lande gecregen, te weeten pater Ophovius, Maillart ende den cappellaen Mansfelt mitsg[ader]s den sone vande heer van Villers ende den secret[ari]s vande doele. Tot voltreckinge vant voors[eide] accort is gecommitteert de heer Manmaecker ende wort niet anders gemeent, als dat alle gevangens sijn losgelaten, behalve dat aen d’ander sijde difficulteit is gemaect int relaxeren van sestien gevangens, onder pretext dat sij niet voor hare personen, maer voor schip ende goederen soudén sitten.

Ten tweeden dat eenige losgelaten sijnde onder borchtochte geseijt wort dat hare borgen hebben moeten betaelen.

Ende ten derden dat men nijet en weet off de borgen van Melcknap dewelcke in Spaignen gebracht sijnde mede aldaer onder borchtochte is gerelaxeert het ransoen sullen hebben betaelt of niet.

Daertegens men aen dese sijde heeft ingehouden de voors[eide] patres Ophovius ende Maillart, met noch drie Spaignarts in Seelant sittende, ende alsoo tegenwoordich aen d’ander sijde wert gepresenteert het accort te voltrecken, ende dat tot dien eijnde de voors[eide] sestien gevangens gebracht sijn te Damme om aldaer gecoisselt te worden tegens de gevangens aen deser sijde.

Sal de voors[eide] heer Bolleman hem transporteren naer Sluijs mette voorseide patres Ophovius ende Maillart ende neffens de heer Manmaecker d[ae]r[op] letten, dewijl altoos geseijt is, dat de voors[eide] patres de lesten - uit relaxeren - soudén wesen, dat alvorens de voors[eide] sestien gevangens werden gerelaxeert.

Ten tweeden, soo daer eenige borgen geconstringeert (gedwongen) mochten wesen om pen[ninghen] te schieten, datte selve wederom werden gecontenteert, ende de gevangens d[ae]r[van] ten vollen ontlast.

T’selve gedaen sijnde, ende niet eer, sullen de voors[eide] Ophovius ende Maillart los gelaten werden.

Dan de voors[eide] drie Spaignarts behouven niet opgehouden te worden tot de laetsten. Sal mede gelet worden, oft niet tot laste van Ophovio ende Maillart gebracht sullen dienen te werden gelijk hunluijden sulcx menichmaels is aengeseijt de costen bijde voors[eide] xvj gevangens gedragen ter cause dat sij niet op haer behooren tijt sijn gerelaxeert geweest, dan bij aldus het selve nieuw retardement in derselver relaxa[ti]e soude causeren, ofte dat de gevangens selfs niet en soudén willen staen, sal het selve mogen werden geglisseeert.

Sall oock d[ae]r op gelet worden dat de voors[eide] Ophovius ende Maillart ten mensten belofftenisse doen dat sij sullen bevorderen bialdien noch eenige gevangens uijt de lijste mochten wesen gelaten, die nochtans d[ae]r inne souden behooren gestelt te werden, off dat noch iets soude mogen mancyneren aen het volcomen voltrecke vant accort dat men het accort in alle sijne pointen volcomentl[ick] worde achtervolgt. Aldus gedaen ter vergaderinge vanden Heeren Staten Generael opten 25 9bris 1624.'

Afkortingen

<i>AHH</i>	<i>Archief Hof van Holland</i>
<i>ASG</i>	<i>Archief Staten-Generaal</i>
<i>f</i>	folio
<i>FP</i>	<i>Familiearchief Pots</i>
inv. nr(s).	inventarisnummer(s)
<i>NA</i>	Nationaal Archief
<i>OSA</i>	<i>Oud Stadsarchief 's-Hertogenbosch</i>
<i>SAH</i>	Stadsarchief 's-Hertogenbosch
<i>sH</i>	<i>Schepenbankprotocollen (Bosch' protocol)</i>

Archivalia

Nationaal Archief (NA), Den Haag

1.01.02 *Archief Staten-Generaal (ASG)*
 inv. nrs., 48, 49, 3906, 12302, 12561.43
 3.03.01.01 *Archief Hof van Holland (AHH)*
 inv. nr. 377
 3.20.46 *Familiearchief Pots (FP)*
 inv. nr. 185

Stadsarchief 's-Hertogenbosch (SAH), 's-Hertogenbosch

Oud Stadsarchief 's-Hertogenbosch (OSA)
 inv. nr. 254
Schepenbankprotocollen (Bosch' protocol) (sH)
 inv. nrs. 1418, 1845

Literatuur en gedrukte bronnen

- Adriaenssen, L.F.W., 'De erfgenamen van heer Ghijsel Back. § 11. Bisschop Ophovius en zijn familie', *De Brabantse Leeuw* 40 (1991) 45-63.
- Adriaenssen, L., *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007).
- Aitzema, L. van, *Saken van Staet en Oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, beginnende met het jaer 1621, en eyndigende met het jaer 1632, deel I* ('s-Gravenhage 1669).
- Allard, H.J., 'De Oosterhouter Theodorus Tack S.J. (1570-1629)', *Taxandria. Tijdschrift voor Noordbrabantse Geschiedenis en Volkskunde* 2 (1895) 27-30, 63-70 en 95-102.
- Asten, A.W.G.W. van, 'Michaël Ophovius, bisschop van Den Bosch, in Geldrop 1630-1636', *Uit de gemeentelijke Oudheidkamer te Geldrop* 25-27 (1986-1988) 97-99.
- Bor Christiaenzoon, P., *Gelegentheyt van 's-Hertogenbosch, vierde hoofdstad van Brabant. Haer oorspronck, fundatie en vergrootinge, verscheyden hare belegeringen. Ende eyntelijcke overwinninge, verrassinghe ende inneminghe van Wesel ende meer andere geschiedenissen des jaers 1629. Alles onder't voorsichtigh, wijs ende kloeck beleyt van den deurluchtigen hoogh-gebooren vorst ende prince Fredwerick Henrick, prince van Orangien, grave van Nassau, etc. Veltheer, generael der Vereenighde Nederlandsche Provintien* ('s Gravenhage 1630).
- Bosch, G. Vanden, 'Over de doden niets dan goeds? Zeventiende-eeuwse elogia en necrologia van jezuïeten in de Hollandse Zending als bronnen voor religieuze mentaliteitsgeschiedenis', *Trajecta* 6 (1997) 334-345.
- Bots, H., J. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550-1750* (Tilburg 1979).
- Brandts, G., *Historie der reformatie, en andre kerkelyke geschiedenissen, in en omtrent de Nederlanden. Het vierde deel* (Rotterdam 1704).
- Cöp, W., *Het spel van de macht. De familie van Broecheven en de politieke en economische elite in 's-Hertogenbosch tussen 1579 en 1629* (Hilversum 2015).
- Coppens, J.A., *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's-Hertogenbosch, naar aanleiding van het katholiek Meijerijisch memorieboek van A. van Gils, deel I* ('s-Hertogenbosch 1840).
- Deursen, A.Th. van, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2005).
- Foppens, J.F., *Oudheden en gestichten van de bisschoppelyke stadt en Meyerye van 's-Hertogenbosch of beknopte beschryvinge der steden en dorpen onder het bisdom; mitsgaders: fundatie der geestelyke gebouwen, kerken, abdye en kloosters van tyde tot tyde gesticht. Met de levens gevallen der bisschoppen en andere geleerde mammen, hun verblyv aldaar gehouden of geboren benevens de capittelen van canoniken, vicaryen enz. zoe binnen 's-Hertogenbosch als in de Meyerye gelegen. Alles gesterkt met oorspronkelyke giften, voorrechten, brieven, diplomaas, enz.* (Leiden 1749).
- Frenken, A.M., 'De Bossche Bisschop Michaël Ophovius O.P. 1570-1637', *Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* XIV (1936-1937) 15-164.
- Frenken, A.M., 'Het Dagboek van Michaël Ophovius 4 Augustus 1629 – einde 1631', *Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* XV (1937-1938) 1-340.
- Goethals, F.-V., *Histoire généalogique de la Maison de Hornes (Extraite du dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique)* (Brussel 1848).
- Goethals, F.-V., *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique (tome quatrième)* (Bruxelles 1852).
- Hoekx, S.J., F. van, 'De gevangenschap van P. Petrus Mailard S.J. 1622-1624', *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem* 41 (1923) 236-255.
- Hoekx, J.A.M., 'Het capitulatieverdrag en de gevolgen daarvan in politiek en godsdienstig opzicht', *Bossche Bouwstenen* 2 (1979) 45-51.
- Huys Janssen, P., 'Michael Ophovius. Door Rubens geportretteerd', *Bossche Bladen* 7 (2005) 27-30.
- Kuijper, P.Th.J., *'s-Hertogenbosch stad in het hertogdom Brabant, ca. 1185-1629* (Zwolle 2000).
- Meijer O.P., G.A., *De Predikheren te 's-Hertogenbosch 1296-1770. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het katholieke Noord-Brabant* (Nijmegen 1897).
- Meijer O.P., G.A., 'Brief van P. Michael Ophovius O.P. waarin hij beknopt zijn levensloop en lotgevallen mededeelt. 1625. Maart 15. Antwerpen', *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. Bijdragen, verzameld en uitgegeven op last en onder toezicht van L.D.H. den aartsbisschop* 42 (1916) 161-173.
- Moulaert, B.C.B., *Ven. P. Michael Ophoven, Bisschop van 's-Hertogenbosch, predikheer* (Gent 1852).
- Oudenhoven, Jacobus van, *Beschryvinge der stad Heusden, waar in het begin, aanwasch, en tegenwoordige staat dier stad verhaalt worden: alsmede veelderhande gedenkwaardige geschiedenissen, oorlogen, watervloeden, wyze van regeeringe, handvesten, etc., weleer ontworpen door Jacobus van Oudenhoven, dog nu door verscheide liefhebbers der oudheit merkelyk vermeerderd, en met kostige figuren verciert* (Amsterdam 1743).
- Poelhekke, J.J., *Frederik Hendrik. Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978) (DBNL-TEI 1).
- Rijnsoever, J. van, 'Ophovius, de capitulatie en de uittocht in 1629', *Kring nieuws* 29 (2003) 17-19.
- Rogier, L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw* (3 delen) (Amsterdam 1945).
- Sande, Johan van den, *Kort begriip der Nederlandsche historien, waarin 't begin/ voortganck en eynde der selver beroerten en oneenigheden klaerlyck aengewesen wort, en voorts tot in 't jaer 1648 met het sluyten en publiceren der vrede geeyndicht* (Amsterdam 1650).

- Schrivervius, P., *Een korte beschrijvinghe der Nederlandsche oorlogen, beginnende vanden aanvang der Nederlanse be-roerte tot den jare 1635incluys met de afbeeldinge der gou-verneurs en andere chrychshelden* (Amsterdam 1636).
- Schutjes, L.H.C., *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogen-bosch*, deel II (St. Michielsgestel 1872).
- Sirjacobs, R., 'Wie was Ophovius?', *Sint-Pauluskrantje* 23 nr. 2 (2013) 16-21.
- Veenendaal-Bart, J.W., *Particuliere Notulen van de vergade-ringen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stel-lingwerff en S. Schot*, deel I, december 1620-augustus 1623 ('s-Gravenhage 1992) en deel II, september 1623-mei 1625 ('s-Gravenhage 1987).